РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Анет Маринова Маринова-Митова за присъждане на образователната и научна степен ‘доктор’ в професионално направление и област на висшето образование 3.2. ‘Психология’ на тема „Личностното развитие на учениците в контекста на училищните практики”
от проф. д-р Георги Александров Маджаров, член на научното жури (Великотърновски университет „Св.св. Кирил и Методий“)

Дисертацията и образователната програма към докторантурата са координирани от Департамент ‘Психология’ на Института за изследване на населението и човека на Българската академия на науките, с научен ръководител проф. д-р Катя Георгиева Стойчева. Дисертацията е обсъдена на научен семинар на Департамент ‘Психология’ на 5 юни 2024. Положителна рецензия за дисертацията е изготвена от доц. д-р Анна Александрова-Караманова с предложение да бъде представена за защита, прието с пълно мнозинство.

(1) **Обща характеристика на дисертационния труд – обем и структура**

Представеният дисертационен труд е с обем 308 страници, структуриран във въведение, три раздела, заключение, литература, и три приложения, в съразмерно съотношение. Дисертацията отговаря на критериите за завършено научно изследване, и съответства на изискванията и традициите за оформяне на дисертационен труд. Съдържа 32 таблици в основния текст и 17 таблици в приложенията. Табличното и графично оформление е добро. Авторефератът съответства на съдържанието на дисертацията и представя най-важното в нея.

Дисертацията е посветена на изясняване наличието на два елемента от професионалната компетентност на педагозите и психолозите, работещи в училище, по отношение личностното развитие на учениците: (1) преценката им за свойствата на психиката, представляващи същността на това развитие, и (2) прилагането от тях в ежедневната си работа на подкрепящи развитието педагогически, диагностични, корекционни, медицински и административни действия, предписани законодателно в Закона за предучилищното и училищното образование (чл. 178).

Изследването е построено върху идеята, че същността на личността във всеки един момент е съвкупност от множество налични в някаква степен нейни свойства (т.е. черти; способности; особености). Тези свойства се променят с времето, с което се променя и личността. Тази промяна е развитие на личността, когато най-значимите от свойствата, наречени ‘индикатори за личностно развитие’, увеличават големините си. Докторантът е съставил обширен списък на тези ‘индикатори’ (както предполагаеми, така и регистрирани с някаква достоверност), прилежно издирвайки ги в най-разпространените обяснения на съвременната психология: в работите на Фройд, Адлер, Юнг, Роджърс, Маслоу, Кели, Скинър, Бандура, Олпорт, Съливан, Ериксън, Хорни, Рейнълдс и др. Накратко те са: интерес към своята душевност и реалистичната ѝ самооценка; цялостна адекватна представа за действителността и себе си в нея; адаптивност към действителността; увереност в способностите си; ниска тревожност; добро самочувствие; активност; самостоятелност; оригиналност; креативност; самоконтрол; способност за преодоляване на неуспехи и стрес; стремеж към усвояване на знания и професионално израстване; способност за емпатия; адекватно схващане гледните точки на околните и отношенията между тях; стремеж за сътрудничество с околните и създаване на приятелски отношения с тях; стремеж към висока оценка на себе си от околните; способност за поемане на разнообразни роли в отношенията си с околните; устойчивост на постъпките; здравословен начин на живот.

Измежду множеството ‘индикатори’ докторантът е подбрал съответстващите в най-голяма степен на „теорията за екологичните системи” на Юрий Бронфенбренер, аргументираща влиянието върху личностното развитие на всеки от четирите слоя на социалната среда: (1) микросреда (непосредствената среда – семейство, училище, съседи); (2) мезосреда (връзките между елементите на микросредата, например дома на детето и училището); (3) екзосреда (външната социална среда, която индиректно засяга развитието, например работното място на родителите); и (4) макросреда (глобалните цивилизационни социални, икономически, културни реалности).

Подбраните ‘индикатори’ докторантът е включил в изследователската си методика: въпросника „Личностно развитие и училищни практики” с три части. Първа и втора част съдържат 21 едни и същи въпроса (съдържащи подбраните ‘индикатори’), отговаряйки на които анкетираните специалисти – учители, училищни психолози и педагогически съветници – преценяват важността и наличието им в учениците, чрез което докторантът е измерил преценката им за тях. С третата част на методиката, която е списък на законодателно предписаните форми за подкрепа на личностното развитие (ЗПУО, чл. 178), докторантът е измерил използването на тези форми от специалистите в

ежедневната им професионална дейност. Това измерване съдържа също и интервю с някои от специалистите.

Дисертационното изследване е ‘експлоративно’ (с. 93), т.е. начална ориентировъчна фаза, даваща насоки за предстоящи по-задълбочени изследвания в нова проблематика, която все още не е ясно дефинирана и не е била изучавана задълбочено досега (https://research-methodology.net/research-methodology/research-design/exploratory-research; https://en.wikipedia.org/wiki/Exploratory_research/). Дисертацията няма формулирана хипотеза. Целта е ориентировка в проблемната област ‘преценка на педагогическия персонал за личностното развитие на учениците, и прилагането от него на законодателно предписаните форми за подкрепа на това развитие’. Изследването търси зависимости между (1) преценката на педагогическия персонал за личностното развитие и уменията за подкрепата му, и (2) характерни особености на този персонал като: професионална специализация; възраст; продължителност на присъствие в професията; възрастова група на учениците с които се осъществява професионалната дейност; големина на населеното място, в което протича професионалната дейност.

Макар от експлоративно изследване да не се очакват убедителни доказателства, статистическата обработка на събраната от докторанта информация е регистрирала следните закономерности с общоприети нива на значимост:

1. Учителите в големите градове придават по-голяма значимост на стремежа на учениците за усвояване на знания и умения в сравнение с колегите си от по-малките (аргументирано на с. 117, с. 122, и с. 128).

2. Преценката на учителите за важността на отделните ‘индикатори’ за личностно развитие не зависи от възрастовата група на учениците, на която преподават (аргументирано на с. 118).

3. По-възрастните учители оценяват по-ниско значението на чертите, представляващи личностното развитие, и са по-склонни да смятат, че училището влияе по-слабо върху тях (по-слабо в сравнение с утвърдената представа за големината на това влияние; аргументирано на с. 123).

4. Учителите в по-голяма степен разбират ролята на подкрепящата среда в училище и влиянието й върху личностното развитие на учениците, отколкото училищните психолози и педагогическите съветници (аргументирано на с. 128). Преценката на училищните психолози и на педагогическите съветници за важността на индикаторите за личностно развитие е сходна (аргументирано на с. 125).

5. Учителите оценяват по-високо (в сравнение с училищните психолози и с педагогическите съветници) както важността на социалните отношения в училищната среда, така и влиянието й върху личностното развитие (аргументирано на с. 131).

(2) **Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата**

Цитирани са 196 публикации, представляващи достатъчно цялостно събраните от психологията знания за личностното развитие на учениците. Докторантът се е запознал с актуалното състояние и наличните изследвания в областта на дисертационното си изследване. Извлякъл е от тях аргументация за идеите си, което говори за задълбочена теоретична подготовка и литературна осведоменост.

(3) **Методичен подход**

Избраната област е изследвана с оригинална (конструирана от докторанта) методика за регистриране професионалните оценки и умения на специалистите, работещи в училищата, за развитието на детската личност и формите за подкрепата му. Изследователската методика представлява въпросник, събраните с който данни са допълнени с такива от интервю, след което тенденциите са измерени с общоприетите статистически техники, при което са намерени достатъчно достоверни сходства и разлики между променливите в данните. Методичният подход съответства на изследователската цел и задачи.

(4) **Значимост и убедителност на получените резултати, интерпретациите и изводите**

Получените резултати, интерпретации и изводи преценявам като достатъчно убедителни и значими.

(5) **Критични бележки към дисертационния труд**

1. Вписване темата на дисертацията в мрежовата търсачка илюстрира силния изследователски, социален, и дори комерсиален интерес към нея. Съществува и периодично издание с почти същото название като на дисертацията: ”Личностно развитие на учениците в съвременното образование”: научно-методическо списание, издавано от Факултета по педагогика на Югозападния университет „Неофит Рилски” – Благоевград (ISSN 1314–1996). Тези факти намекват, че темата на дисертацията е формулирана по-широко от съдържанието й, което пък намеква за неосъзнат подтик към проектиране на завишената й значимост.

Тема на дисертация по традиция не се формулира като название на обширна научна област или на списание (формулираната тема, впрочем, е равнозначна на ‘развитие на личността на учениците’). Според мен по-правилна би била доста по-конкретна формулировка. Такава би могла да е например посочената от докторанта цел

на изследването (с. 93), нещо от вида „Разбиране на педагогическия персонал (учители, училищни психолози, педагогически съветници) за личностното развитие на учениците, и прилагането на регламентираните форми за подкрепа", която дисертацията разкрива достатъчно цялостно. Разбира се, традициите не са 'свещена крава', и на университетските сайтове ще намерим доста защитени дисертации, чиито теми са названия на цели научни области. Затова формулировката на темата може да се приеме не като недостатък, а като особеност на дисертацията (повече за формулировка на дисертационна тема за интересуващите се: Мавродиева, И., Й.Тишева. Академично писане за докторанти и постдокторанти. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 2014, с. 17–25. ISBN 978-954-07-3798-0).

2. Позоваването на други публикации също би могло да е малко по-традиционно за региона ни. Всички позовавания в дисертацията представляват авторски преразказ и авторски интерпретации на идеи от посочени публикации, но без точно цитиране и без конкретното им местоположение в публикациите, т.е. без страниците, на които е описана аргументацията на идеята, заради която авторът се е позовал на определена публикация (с изключение на едно единствено позоваване на с. 11). На много места в дисертацията се срещат позовавания от множество публикации без страници. Например, за да аргументира идеята, че юношеството е най-благоприятният период за изучаване на личностното развитие, авторът се е позовал едновременно на 35 публикации, 14 от които са доста обемисти книги (с. 54). На читател, решил да се запознае с аргументацията на тази идея, би се наложило да ги прочете изцяло. Впрочем, и в този случай стилът на позоваване, разпространил се донякъде в научните публикации и вероятно преценен от автора като насърчаван съвременен тренд, може да се приеме не като недостатък, а като особеност на дисертацията (повече за позоваването: Мавродиева, И., Й.Тишева. Академично писане за докторанти и постдокторанти. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 2014, с. 35–36. ISBN 978-954-07-3798-0).

Посочените забележки не са съществени, подлежат на елементарна и бърза корекция в следващи публикации и изследвания на докторанта, и не намаляват научната и приложно-практическата значимост на дисертационното изследване.

(6) **Характер на научните приноси**

Главният научен принос е оригинален: върху основа актуалното състояние на проблематиката за личностно развитие в съвременната психология докторантът е формулирал съвкупност от личностни свойства, наречени от него 'индикатори за личностно развитие на учениците', представляващи най-пълно и най-цялостно същността това развитие; измерил е преценката на педагогическите специалисти за тях,

и умението им да използват препоръчаните форми за подкрепа на личностното развитие. Тези приноси имат научна значимост: набелязани са закономерности на специфична проблемна област, допълващи наличните знания в психологията, и ориентиращи за насоките на предстоящото й проучване (вече не само с експлоративни, но и с конклузивни изследвания)).

Макар с експлоративни изследвания обикновено да не се аргументират практически решения, дисертацията, а също и популяризиращите я публикации, все пак имат и приложно-практическа значимост: в състояние са да допълнят знанията на работещите в училище специалисти, създаващо потенциал за по-успешната им професионалната дейност. Справката за научните приноси ги представя правилно, и е напълно приемлива.

(7) **Оценка на качеството на научните трудове на докторанта, свързани с покриването на националните изисквания за научната степен ‘доктор’**

По темата на дисертацията докторантът е представил три публикувани статии и една приета за публикуване. Статиите представят резултати от отделните фази на дисертационното изследване: актуално състояние на изследваната проблематика; методи за изследване на тази проблематика; резултати и изводи от осъществените от докторанта изследвания.

В публикацията „Приобщаващото образование в България: някои подбрани моменти в училищните практики” докторантът обобщава реализацията на приобщаващото образование в нашата страна, трудностите и успехите в осъществяването му, и демонстрира натрупания си внушителен опит в организацията му (като съветник на Министерството на образованието и науката в областта на приобщаващото образование; като ръководител на група за разработване на Държавния образователен стандарт за приобщаващо образование; като координатор на национални проекти по програми „Включващо обучение” и „Подкрепа за равен достъп и личностно развитие”). Задълбоченото схващане на докторанта за същността на приобщаващото образование се реализира в дисертацията като изучаване всички аспекти на преценката, усвояването и практикуването от педагогическия персонал на законодателно препоръчаните форми за подкрепа личностното развитие на учениците. Генезисът на тези форми впрочем води началото си от сферата на приобщаващото образование (превенция на обучителни затруднения; допълнителна работа с ученици със специални образователни потребности; допълнително обучение по учебни предмети; допълнителни консултации извън редовните учебни часове; допълнителни модули; логопедична

работа; екипна работа на педагогически специалисти с различна професионална специализация с отделните ученици) (ЗПУО, чл. 178).

Представените публикации са качествени и свидетелстват за способността на докторанта да представя и популяризира научните си идеи.

(8) **Самостоятелност на осъществените в дисертацията изследвания**

Изследователската част на дисертацията е осъществена от автора ѝ самостоятелно. Това се отнася за разработката на въпросника „Личностно развитие и училищни практики", интервюто, събрания с тях емпиричен материал и анализът му. В мрежата не намерих данни за наличие и използване на сходен въпросник, интервю и резултати от изследвания с такива нито на български, нито на английски, немски и руски език. За самостоятелността на осъществените в дисертацията изследвания свидетелства най-вече фактът, че дисертацията е допусната до защита от Департамент 'Психология' на Института за изследване на населението и човека на Българската академия на науките, което означава, че преминала задължителната проверка за автентичност във възможно най-широката база данни от налични публикации.

(9) З**аключение**

В дисертацията „Личностното развитие на учениците в контекста на училищните практики" са налице обективен поглед и анализ на конкретна проблемна област в психологията; способност за планиране и организиране на изследване; експериментални техники за събиране и обработка на емпирични данни, и последващия им анализ. Смятам, че докторантът е изграден изследовател, в състояние самостоятелно да осъществява сериозни научни изследвания по психология. Оценявам положително дисертацията, и ще гласувам за присъждане на научната и образователна степен 'доктор' на г-жа Анет Маринова-Митова.

София, 10 август 2024

проф. Георги Маджаров, доктор по психология _____